

EGY 19. SZÁZADBAN FELTÁRT HONFOGLALÁS KORI
TEMETŐ ELEMZÉSE AZ ÚJ KUTATÁSI EREDMÉNYEK
TÜKRÉBEN

PILINY-LESHEGY

Jelige: Rozetta

2015

Tartalomjegyzék

Bevezetés	3
I. Helyszín és előkerülési körülmények	3
II. Sírok leírása.....	5
III. Temetkezési szokások	6
IV. Sírok leletanyaga	9
IV. 1. Viseleti elemek	9
IV. 2. Ékszerek	10
IV. 3. Övdíszek	13
IV. 4. Fegyverek	14
IV. 5. Érmék.....	17
IV. 6. Használati eszközök.....	18
IV. 7. Lószerszámok	19
V. A csonttárgyakon elvégzett archeometriai vizsgálatok	24
VI. Kiscsaládi temetők kérdése.....	25
VII. Az „első generáció kérdése”	26
VIII. Kronológiai áttekintés	27
IX. A Piliny-leshegyi temető elhelyezkedése a történeti Nógrád megyében	29
X. Összefoglalás.....	30
Irodalomjegyzék.....	32
Rövidítések jegyzéke	40

Függelék.....	41
I. Sírleírások.....	41
II. A csonttárgyakon elvégzett archeometriai vizsgálatok részletes ismertetése	53
III. Táblázatok.....	57
IV. Képek.....	60
V. Táblák.....	75

Bevezetés

Dolgozatom témája a báró Nyáry Jenő által Piliny-Leshegyen 1871-ben talált 10. századi sírok leletanyagának újraértelmezése, az egyes tárgytípusok részletes vizsgálata, valamint párhuzamaik felkutatása. Célom, hogy mindezek alapján a sírok időrendjét pontosítsam. Az alábbiakban kitérek a pilinyi íjsontokon archeometriai módszerek segítségével megfigyelt jelenségekre is. Kérdéses az is, hogy ezt a temetőt, vagy temetőrészletet a korszak kutatásában elért újabb eredmények ismeretében tekinthetjük-e továbbra is a „kiscsaládi temetők” kategória képviselőjének, illetve az „első generációs” honfoglalók sírjainak? A lelőhely jelentősége – annak gazdag leletanyagán túl – abban rejlik, hogy ez volt az első feltárt honfoglalás kori temető, vagy temetőrészlet. Ennek ellenére teljességre törekvő, modern újra feldolgozása mindeddig váratott magára.

I. Helyszín és előkerülési körülmények

A Cserhát-vidéken belül Piliny [1. kép] a Litke-Etesi dombság nevű kistájon helyezkedik el. E hegységközi dombság éghajlata mérsékelt hűvös, illetve mérsékelt száraz, évi csapadékmennyisége körülbelül 580–600 mm-re tehető. Emiatt a magasabban fekvő részek erdőgazdálkodásra, az alacsonyabban lévők pedig olyan növények termesztésére és állatok tenyésztésére alkalmasak, melyek kevésbé hőigényesek. A Ménes-patak völgyének jellemző talajtípusa az agyagos vályog és vályog összetételű réti talaj, mely kiválóan alkalmas vízgazdálkodásra, mezőgazdasági művelésre, illetve legeltetésre is.¹ A fentebb említett természetföldrajzi tényezőkből kitűnik, a terület alkalmas volt arra, hogy egy rangos közösség/család élettere, majd temetkezési helye legyen.

A báró Nyáry Jenő által megtalált honfoglalás kori lelőhely a községtől délre eső Leshegy nevű magaslaton fekszik.² A lelőhely tágabb körű azonosítása 2014. nyarán, Piliny községbe utazásom alkalmával megtörtént. A domb nagyjából szabályos kör alakú, körülbelül 150 méter magas, amelynek csak a nyugati, délnyugati felét művelik jelenleg, a korábban itt működő TSz viszont az egész dombot szántóként használta. A dombtetőn megfigyelhető egy kiterjedt sík, már-már homorú rész [2. kép]. Nyáry Jenő – a korszak módszertanának megfelelően – valószínűleg a földben hagyta az általa feltárt sírok csontanyagát, esetleg olyan

¹DÖVÉNYI 2010, 702–704.

²NAGY 1893a, 224.

további leleteket is, amelyek segíthetnék a beazonosítást. A csontmaradványok jelenléte talajradaros felméréssel kimutatható, mely kiindulópontja lehet egy jövőbeli hitelesítő ásatásnak.

A nógrádi dombvidék 10–11. századi lelőhelyeit Patay Pál gyűjtötte össze 1957-ben. Véleménye szerint a honfoglalók ezen a területen is jellemzően nagyobb patakok völgyébe temetkeztek.³ Ugyanehhez a községhez több más-más korszakot képviselő lelőhely is kötődik,⁴ melyből jól látszik, hogy a Pilinyi-patak völgye hosszú időn keresztül kiemelt fontosságú volt. Dolgozatom azonban kizárólag a honfoglalás kori sírokkal foglalkozik.

Ásatási napló hiányában a leshegyi temető előkerülési körülményeiről csak az első, Nyáry-féle publikációban szórványosan és szűkszavúan megjelenő információkból tájékozódhattam.⁵ A leírás szerint az öt síros temető vagy temetőrészlet – hitelesítő ásatás nélkül egyik változat sem bizonyítható, de a továbbiakban a temető megnevezést használom – sírjai egy ásónyomnyira helyezkedtek el a felszíntől. Az első 1871. október 28-án került elő, ám ekkor a báró visszatemetette, hogy másnap részletesen megfigyelhesse a temetkezést.⁶ Az ásató írásában megemlíti, hogy a lelőhely teljes feltárását csak a hideg és személyes elfoglaltságai miatt nem folytatta.⁷ Kérdéses, hogy vajon volt-e arra utaló jel, hogy a sírok még folytatódnak valamely irányba, vagy egyszerűen meg akart róla bizonyosodni, hogy valóban feltárta-e a területet? A Leshegyről származó tárgyak vásárlás útján kerültek be a Magyar Nemzeti Múzeumba, beleltározásuk 1898-ban történt meg.

³ PATAY 1957, 65.

⁴ A területen a bronzkori pilinyi kultúra emlékei (KALICZ 1968, 122), egyházi liturgiához kapcsolódó tárgyak, erősítésre utaló falmaradványok (NYÁRY 1873, 16–25), a Kövicses lelőhelyen pedig konyhahulladékok kerültek elő (NYÁRY 1902, 350–356). A Sirmányhegyen Nyáry Albert végzett ásatásokat (NYÁRY 1902, 210–241), (NYÁRY 1904, 50–70), amelyet Hampel József éremleletek alapján a 11. századra keltezett (HAMPEL 1907, 177–191). A Nemzeti Múzeum leltárkönyvének Piliny-Leshegyre vonatkozó részében található egy honfoglalás korinak meghatározott, bronzból készített nyakperec. Maga a tárgy is megvan még, valamint szintén a gyűjtemény része egy lunula, kauri csigák, hajkarika, illetve egy pántkarperec töredéke is. Ezekről báró Nyáry Jenő nem tesz említést a sírok tárgyalásánál, így könnyen előfordulhat, hogy tévedésből került a leshegyi anyaghoz, és valójában a sirmányhegyi temető feltárásán kerültek elő.

⁵ NYÁRY 1873, 16–25.

⁶ NYÁRY 1873, 16.

⁷ NYÁRY 1873, 23.

II. Sírok leírása

A Piliny-Leshegyen talált sírok esetében sem a sírgödör alakjáról, mélységéről, méretéről, tájolásáról, sem a csontváz síron belüli hosszáról és helyzetéről nincs adat a Nyáry-féle publikációban. Nagy Géza viszont lejegyezte, hogy a báró elmondása szerint az elhunytakat itt is nyugat-keleti tájolással – azaz a halottat fejjel nyugatnak, lábbal keletnek – temették el.⁸

Temetőterkép ugyan nem készült a publikációhoz, ám a leírások arra utalnak, hogy a sírok egymást lineárisan követték, tehát sírsorba rendeződtek. A második sír feltárta az elsőől egy öl (körülbelül 1,9 méter), a másodiktól a harmadik temetkezés öt öl (nagyjából 9,5 méter) távolságra rajzolódott ki. A harmadik közvetlen közelében ásták a negyedik és az ötödik sírokat.

A temetkezések feltárása folyamán napvilágra kerültek olyan leletek is, melyeket az ásató nem jegyzett le, így azok konkrét sírhoz nem köthetők. Egyes leltárkönyvben szereplő tárgyak egyértelműen nem a honfoglaláskor tárgyi hagyatékát képezik,⁹ mások csak kérdőjelesen köthetők az adott korhoz, vagy utólag, nem meghatározott helyről kerültek a pilinyi régészeti anyag közé.¹⁰ Az első, Nyáry-féle tanulmányhoz képest mára a Magyar Nemzeti Múzeumban lévő leletek száma lecsökkent, ez leginkább rossz megtartásukból következő pusztulásuknak köszönhető. Ugyanakkor báró Nyáry J. néhány pilinyi leletet a velencei Nemzeti Régészeti Múzeumnak ajándékozott, ez érintette a leshegyi tárgyakat is, így egyes tárgyak be sem kerültek a Magyar Nemzeti Múzeumba.¹¹ Nyáry a korabeli arisztokráta szokásoknak megfelelően magángyűjteményének egy részét múzeumoknak adományozta. A báró valószínűleg az 1876-ban Magyarországon megrendezett VIII. Nemzetközi Ős- és Koratörténeti Kongresszuson ismerkedett meg az olasz Luigi Pigorini-vel. Ennek a kapcsolatnak köszönhetően történhetett, hogy ajándék formájában Olaszországba is kerültek leletek Pilinyből. A Velencébe került leshegyi leleteket tehát egy olasz-magyar barátság bizonyítékainak tekinthetjük.¹²

A változásokat egy táblázatban rendszereztem, melyben a leletek megnevezése mellett feltüntettem a meglévő valamint a Nemzeti Múzeumból már hiányzó leleteket is [1. táblázat].

⁸ NAGY 1893a, 229.

⁹ Biztosan nem a Piliny-leshegyi sírokból láttak napvilágot: bronz szíjvég, korong alakú övveretek, középkori gyertyatartó, középkori egyházi lámpa vagy füstölő részlete, újabb kori ruhadísz valamint újabb kori gombok.

¹⁰ A sírleírásokat és a sírok leletanyagának leírását ld. a Függelék 41–50. a sírokhoz nem köthető tárgyak rövid elemzését az 50–52. oldalon.

¹¹ GILLI 1999, 137–141.

¹² GILLI 1999, 32–36.

III. Temetkezési szokások

III. 1. Halottas szokások

A tárgyalt temetőben talált csontvázak egyike sem esett antropológiai vizsgálat alá, ezért főleg a mellékletek alapján következtethetünk az elhunytak nemére. A temetőben nyugvók nemek szerinti eloszlása vélhetően a következő: két nő és három férfi.¹³ A harmadik, negyedik és ötödik temetkezés esetében Nyáry Jenő leírja, hogy a csontokat össze-vissza találták meg. Ezek szerint az öt sírból három biztosan bolygatott volt. Hacsak a negyedik vagy ötödik sírban elhantolt férfi hiányzó koponyáját nem tekintjük annak, akkor a temetőben semmi sem utal rendellenes temetkezésre.

III. 2. Étel-és italmelléklet, valamint koporsó jelensége

A Piliny-leshegyi temetkezési szokásokat vizsgálva konkrétan nem beszélhetünk étel-vagy italmelléklet adásáról, hiszen a leletanyagot ismerve ezt sem eredetileg ekként funkcionáló állatcsont, sem kerámia nem bizonyítja.¹⁴ Nincs közvetlen információ koporsó, halotti lepel vagy gyékény meglétéről. Nagy Géza azonban utal a koporsó meglétére, ugyanis Pilinyt is a koporsó maradvánnyal rendelkező temetők közé sorolja.¹⁵

III. 3. Babonás szokások

Szemfedőként lenne értelmezhető az első sír halottjának mindkét szemüregében előkerült egy-egy darab övveret,¹⁶ ám nem hiteles ásatás lévén ezt az információt fenntartással kell kezelni.¹⁷ További babonás szokásnak lehetne értelmezni például vas szűrő-vágó tárgyak

¹³ A gyermeksírok hiánya sok esetben arra utal, hogy a temető nem teljesen feltárt, vagy mivel a felnőtt síroknál ezek sokkal sekélyebben helyezkedtek el, teljesen áldozatul estek a mezőgazdasági művelésnek.

¹⁴ A honfoglaló magyarság sírjaiban az edénymelléklet igen kis számban képviselteti magát. Ám Nagy Géza közli, hogy báró Nyáry Jenő birtokában volt egy fedő, melyet elmondása szerint az egyik leshegyi sírban talált. (NAGY 1893a, 233). A leírás szerint vörös spirálokkal és párhuzamos vonalakkal díszített kerámia inkább őskorinak tartható. Ha valóban honfoglalás kori sírből látott napvilágot, akkor másodlagos felhasználásnak tudható be.

¹⁵ NAGY 1893a, 225.

¹⁶ NYÁRY 1873, 18.

¹⁷ Nagy Géza írásában olvasható, hogy Nyáry Jenő jelen volt a kibontásnál, és valóban a szemüregekben került elő a két darab veret, ám maga az ásató sem tartotta szemfedőnek (NAGY 1893a, 234).

jelenlétét, ha tudnánk a pontos előkerülési helyüket, ám így azok pusztán vaskés mellékletnek minősülnek.

III. 4. Lovastemetkezések

A sírok esetében lejegyezték a lovas-és a kutyás temetkezés jelenségét. A temető sírjai közül két gödörben (az elsőben és másodikban) mindkét állatfaj előfordult.¹⁸

A pilinyi öt sírból az első publikációban leírtak szerint mindegyikben volt lócsont, igaz, a harmadik sír bemutatásakor nem került megemlítésre. Egyik temetkezés leírásában sincs adat – eltekintve egy homályos utalástól az első sír tárgyalásakor – a lócsontok sírban elfoglalt helyéről. Így arról sincs információ, hogy a lovas temetkezések mely változata vagy változatai jelentkeznek ebben a temetőben. Pusztán az általános jellemzőkre lehet támaszkodni, melyek szerint a ló maradványai általában a halott bal oldalán, azaz a sír északi részében, vagy a lábvégeknél, a sír keleti részében helyezkedtek el.

Az első sírba eltemetett ló körülbelül hatéves, kosorrú, méretét tekintve hasonló a mai lovakhoz. A sírban elfoglalt helyzetére a következő mondat utal: „A lovas előtestével a ló elejére nehezédvén, fejeik egymást érték.”¹⁹ Nagy G. szerint a halottat a lóra „ültették”, majd lebukott lováról, ezért alakult ki a csontok furcsa síron belüli helyzete. Azt is feltételezi, hogy talán a bolygatott sírok jelensége az élő lóval való temetkezés eredménye.²⁰ Ma már tudjuk, hogy ez lehetetlen lett volna, és semmi nem utal erre a gyakorlatra. A második sírban nyugvó fiatal nővel szintén eltemették ugyancsak fiatal lovát,²¹ illetve Nyáry Jenő a negyedik és ötödik sír férfi halottai esetében is említést tesz lovas temetkezésről, melyek esetében kiemeli, hogy nem volt rajtuk „ékesség”.²²

¹⁸ A lovas temetkezések kategorizálása László Gyula (LÁSZLÓ 1943, 46–57), majd Bálint Csanád nevéhez fűződik (BÁLINT 1969, 1970, 1974), a legfrissebb összefoglalást – belevéve az addigi kutatástörténeti állomásokat és eredményeket – Vörös István végezte el. Véleménye szerint a honfoglalás kori lovas sírok két fő csoportra, a „nyúzott lóbőrös” és „lóbőr nélküli” temetkezésekre oszlanak, az első típuson belül pedig további három altípusra (1. „összehajtott lóbőrös”, 2. „összegöngyölt lóbőrös” és 3. „kiterített lóbőrös”) (VÖRÖS 2013, 328).

¹⁹ NYÁRY 1873, 17.

²⁰ NAGY 1893a, 231.

²¹ NYÁRY 1873, 19.

²² NYÁRY 1873, 23.

III. 5. Kutyás temetkezések

A honfoglaláskorban és Árpád-korban kutyák csontvázai egyaránt előkerülnek telepekről és temetőkből, összegző feldolgozásukat Vörös István végezte el.²³ Előkerülésük szerint különböző csoportokat lehet megkülönböztetni, a Piliny-leshegyi sírok a kutyás-sír kategóriába tartoznak.²⁴ Az azonban mindenképpen jelzésértékű, hogy modern eszközökkel feltárt, pontosan dokumentált „kutyás sírok” még nem kerültek elő, ugyanakkor arra számos példa van, hogy egy adott sír közvetlen környezetéből vagy a temetkezések között ásták el a kutyák csontvázait.²⁵

Az első sírban a lovas jobb oldaláról a mai kutyáknál kisebb termetű vadászeb került elő, mely „leshelyzetben” feküdt, azaz koponyája mellső lábai között helyezkedett el.²⁶ A második sírban nyugvó nővel eltemetett állat a leírtak szerint nagyon sokban hasonlított mai kutyákhoz.²⁷

²³ VÖRÖS 1991, 184.

²⁴ A leölt kutya az eskü őre és egyben továbbbítója volt az ősi szellemek, istenek felé. Hasonló szerepe lehetett a temetésen, vagy egy későbbi alkalommal a sírba helyezett kutyának is. Az őskortól kezdve a kutyákra – többek között – mint lélekhozórá, halottkísérőre tekintettek (VÖRÖS 1991, 182).

²⁵ BÁLINT 1971, 305.

²⁶ NYÁRY 1873, 17.

²⁷ NYÁRY 1873, 19.

IV. Sírok leletanyaga

IV. 1. Viseleti elemek

IV. 1. 1. Fejfedők

Szabó Kálmán vetette fel a kérdést, hogy a honfoglaló magyar nők esetében is beszélhetünk-e pártaviseletről.²⁸ A pilinyi temetőből az első temetkezésben a koponya felett három aranylemez,²⁹ a harmadik sírban a koponya körül ismeretlen számú, pajzs alakú ezüstlemez a koponya körül látott napvilágot.³⁰ Talán ebbe a kategóriába sorolhatóak a második sírban talált – Nyáry J. által a lószerszámokhoz sorolt, ám ruhadíszként is értelmezhető – átlukasztott közepű, bronzból készült, korong alakú pitykék is [2. tábla 13. kép].³¹ Kérdés, hogy – ha valóban fejfedőként értelmezhetőek – az adott temetkezésben talált veretek a honfoglalás kori párták mely típusát képviselik? A lehetséges három típus az előpárta, a koponyát körülvevő párta és a kontypárta.³² Erre vonatkozó következtetést kizárólag a sírról készült rajz, vagy fotó alapján lehetne levonni, ám ezeknek a kitételeknek a jelen temető nem felel meg. Mindezek mellett azonban fontos megemlíteni, hogy Selmeczi László tanulmányában elveti a honfoglalás kori párták létezését, álláspontja szerint bármilyen más, szervesanyagból készült fejfedő szélét díszíthették veretek, ebből nem kizárólag pártahasználatra kell következtetni.³³

IV. 1. 2. Fülesgombok

A honfoglalás kori viseleti elemek legelterjedtebb képviselői a fülesgombok, melyek mind a férfi, női és gyermeksírokban, egészen a 11. század végéig megtalálhatók. Az adott tárgytypus egyetlen képviselője a temető második sírjában nyugvó nő aranyból készült, körte alakú fülesgomb-párja [2. tábla 1/a,b. kép].³⁴

²⁸ SZABÓ 1955, 123.

²⁹ NYÁRY 1873, 18.

³⁰ NYÁRY 1873, 22.

³¹ NYÁRY 1873, 20.

³² KÜRTI 1966, 150.

³³ SELMECZI 2006, 57.

³⁴ NYÁRY 1873, 21.

IV. 1. 3. Ruhadíszek

Nem meglepő, hogy a második sírból nem került elő ruhaveret, hiszen a Szőke Béla által két csoportra osztott, gazdag leletanyaggal rendelkező női temetkezések közül ez a sír első kategóriába tartozik. Jellemző, hogy a rozettás lószerszámok jelenléte általában kizárja a veretekkel gazdagon díszített ruházatot.³⁵ Ruhadíszként funkcionál a harmadik sírból, mellkas tájékról előkerült négy darab, ezüstlemezből készített virágalakú díszítmény [3. tábla 1. kép]. Szintén ebben a sírban találták I. Berengár császár (915–924) két darab, négyszeresen átlukasztott pénzét, amelyek biztosan ruhadíszül szolgáltak, ezekről bővebben az érméknél írok.³⁶

IV. 1. 4. Pitykék, szegecs

A szervesanyagból készült lábbelinek ritkán marad nyoma, jelenlétére a rászegecselt fém díszekből lehet következtetni. Veretekkel díszített csizmákat a 10. század vezető rétegének női tagjai használtak, ezeket sokszor – mint ebben a sírban is – rozettás lószerszámveretekkel együtt találják meg a temetkezésekben.³⁷ A második, női temetkezésből eredetileg 85 darab bronz, félgömb alakú, feltehetően csizmapityke került elő [2. tábla 6. kép].³⁸ Tekintettel arra, hogy nem hiteles ásatás során tárták fel, csizmán való elhelyezkedésüket nem figyelték meg, így utólag azt már nem lehet megállapítani. Ugyancsak a második sír leletanyagát képezi az egy darab, bronzból készült, két oldalán korongban végződő szegecs is [2. tábla 14. kép].

IV. 2. Ékszerek

IV. 2. 1. Amulettek

Az amulettek legtöbbször – ahogyan ebben a temetőben is – női (és gyermek) sírokból kerültek elő. Ezt Fodor István azzal magyarázza, hogy a korabeli nők a férfiaknál jobban ragaszkodtak a hagyományokhoz.³⁹

³⁵SZŐKE 1962, 11–19.

³⁶NYÁRY 1873, 22.

³⁷RÉVÉSZ 1996a, 103.

³⁸NYÁRY 1873, 20.

³⁹FODOR 2004, 9.

A második sír egyik legérdekesebb tárgya az a görög feliratú pecsétlő vagy csüngő [3. kép], mellyel több kutató foglalkozott [2. tábla 7/a,b. kép].⁴⁰ Legutóbb Révész Éva vizsgálta meg párhuzamait keresve, és arra a megállapításra jutott, hogy a csüngő balkáni (bolgár) kapcsolatot mutat.⁴¹ Az adott tárgy széleskörű feldolgozottsága miatt annak részletes elemzését nem végzem el, csupán a csüngőn tett első megfigyeléseket, valamint a legfontosabb megállapításokat tekintem át.

Nyáry Jenő a tárgyalta leletet amulettnek vélte, melyet véleménye szerint tulajdonosa a nyakában hordott.⁴² Nagy Géza szerint a görög felirat miatt eredetileg amulett funkciót töltött be, a kérdés az, hogy a sírba eltemetett nő valóban annak tartotta-e?⁴³ Az első publikáció elkészülésekor a pecsétlő feliratának értelmezése még nem történt meg, az első próbálkozásra 1876-ig kellett várni, amikor is Gróf Alexis Owaroff a következő megfejtést küldte el Rómer Flórisnak: „Uram siess felsegélésemre! Amen!”.⁴⁴ Hampel József nézete szerint a pecsétlőn az „Uram segíts, uram irgalmazz nekem.” írás látható.⁴⁵ A ma is érvényben lévő álláspont az, hogy a tárgyon az „Uram segítsd meg, Jánost, amen!” szöveg olvasható⁴⁶ [4. kép].

A harmadik sírban nyugvó nő mellékleteként látott napvilágot egy cápafog amulett [3. tábla 2. kép],⁴⁷ melyet Dienes István medveagyarként említ⁴⁸ [5. kép]. Valószínűleg óvó-védő amulettként nyakban hordhatta tulajdonosa, talán a Dienes I. által a honfoglaló magyarság hitvilágára is kiterjesztett ongon-kultuszt jelöli.⁴⁹ Eszerint a legtöbbször nyakban hordott állatcsontok – jelen esetben fog – magát az állatot jelképezték, használójuk pedig ezáltal azok védelmét élvezte. Az Ipolytarnóci Arborétum környezetében megfigyelhető egy úgynevezett „cápafogas réteg”, melyben – mint a témában született legújabb gyűjtés során kiderült – legalább 19 különböző cápafaj maradványait lehet beazonosítani.⁵⁰ Ebből kifolyólag az, hogy a honfoglaló magyarokhoz kereskedelem útján került volna, szinte teljesen kizárható, inkább helyi készítménynek tekinthető.

⁴⁰ Korábbi szakirodalommal: RÉVÉSZ 2011, 111–117.

⁴¹ RÉVÉSZ 2011, 112.

⁴² NYÁRY 1873, 22.

⁴³ NAGY 1893a, 233.

⁴⁴ RÓMER 1876, 35.

⁴⁵ HAMPEL 1900, 523.

⁴⁶ CZEBE 1918, 456.

⁴⁷ NYÁRY 1873, 22.

⁴⁸ DIENES 1972, 48.

⁴⁹ DIENES 1972, 52.

⁵⁰ KOCSIS 2007.

IV. 2. 2. Gyöngyök

A pontosan nem beazonosítható gyöngyszemen kívül Piliny-Leshegyen az első és a második temetkezésből kerültek elő gyöngyök. Az első sírban a koponya fölött egy fekete üveggyöngy [1. tábla 1. kép],⁵¹ a másodikban nyaktájékon egy gyöngysor [2. tábla 4. kép], két folytatott mintával díszített [2. tábla 2/a,b. kép], és egy lencse alakú üveggyöngy [2. tábla 3. kép],⁵² valamint ismeretlen sírból egy fekete, fehér vonalazással díszített gyöngy került elő. Ez a tárgytypus nagyrészt női sírokban jellemző, főleg, ha egyszerre több gyöngy, esetleg gyöngysor található az adott temetkezésben. Ám ahogy a pilinyi első sír is mutatja, a férfiak viseletét (fejfedő, ruházat) is díszíthették. A fej környékén előkerült gyöngyök nem feltétlenül kizárólag fejfedoról származhatnak, Révész László nézete szerint ugyanis, ha a gyöngy a koponya mellett vagy alatt található, inkább az arról lelógó szalagot díszíthette.⁵³

A tárgyalt temetőben előforduló gyöngyök között vannak nyomott gömb alakú gerezdeltek, ásványi eredetű gyöngyök, apró kásagyöngyök és nagyobb méretű dudoros üveggyöngyök is. Utóbbi két típus kis számban ugyan, de a 10. századi rangosnak tekinthető temetőkben is megjelenik. Az ásványi eredetű gyöngyök keltezésében a Szőke Béla Miklós és Vándor László szerzőpárossal Révész L. nem ért egyet,⁵⁴ véleménye szerint azok a 10. század végénél korábban is előfordulnak a temetők leletanyagában.⁵⁵

IV. 2. 3. Gyűrűk

A három darab, különböző típusú gyűrű (egy honfoglalás kori és két őskori) közül egyik sem része már a Nemzeti Múzeum gyűjteményének. A biztosan honfoglaláskorból származó *hólyagos fejű fejesgyűrű* a második, női temetkezésből, a jobb kéz tájékán került elő⁵⁶ [2. tábla 5/a, b. kép]. A tárgyalt gyűrűk gyűjtését 1968-ban Nagy Árpád végezte el, aki szerint a leletek a 10. század első felére, és középső harmadára datálhatók.⁵⁷ Legutóbb Horváth Ciprián írt részletesen a hólyagos és négygömbös fejű gyűrűkről, melyek terminológiáját lefektetve, a pilinyi darabot a hólyagos fejűek (lemezesek) csoportjába sorolta. Kutatási eredményei szerint a honfoglalás kori módosabb réteg idősebb női tagjaihoz köthetők leginkább. Horváth C.

⁵¹ NYÁRY 1873, 18.

⁵² NYÁRY 1873, 21.

⁵³ RÉVÉSZ 1996a, 81.

⁵⁴ SZŐKE–VÁNDOR 1987, 60.

⁵⁵ RÉVÉSZ 1996a, 81.

⁵⁶ NYÁRY 1873, 21–22.

⁵⁷ NAGY 1968, 81–83.

nézete szerint – mely a gyűrűk kísérőleleteinek vizsgálatán alapszik –, a 10. század első harmadáig biztosan használták ezeket a típusú gyűrűket.⁵⁸ Kovács László, az éremmellékletes és hólyagos fejű fejesgyűrűt tartalmazó sírokon elvégzett vizsgálata alapján ez az intervallum megnyújtható, hiszen némelyik gyűrű a 10. század középső harmadánál korábban nem kerülhetett földbe. Szintén ő figyelte meg, hogy az ilyen típusú gyűrűk férfi sírokból is előkerülnek.⁵⁹ A tárgytypus viselői kora meghatározásának ellentmond, hogy a leshegyi második temetkezésben az első publikáció szerint egy húsz évnél fiatalabb nőt temettek el.

IV. 3. Övdíszek

A Piliny-Leshegyen talált sírokból a méltóságjelvényeknek tartott tárgytypusokat egyedül a veretes övgarnitúra képviseli [6. kép]. A nomád, harcos népek esetében az övnek több funkciója is volt, hiszen nem csak a ruházatukat fogták össze azzal, hanem különböző szerelékeiket is ide akasztották (íjtegez, nyíltegez, szablya, tarsoly, vaskés, stb.). Ráadásul a honfoglaló magyar férfiak veretekkel díszített öveket is használtak, melyek méltóságjelvényként szolgáltak, akár apáról fiúra öröklődhetnek is. A teljes garnitúrák veretekből, csatokból és szíjvégekből álltak, ám ezek sokszor hiányosan vagy szórványként kerültek/kerülnek elő.

A Piliny-Leshegyi temető első sírjában talált övgarnitúra szíjvége az indás-virágos övdísz-típusba tartozik,⁶⁰ melynek rendszerezését Révész László végezte el.⁶¹ A tárgyalt első sír szíjvégével [1. tábla 11/a. kép] teljesen megegyező tárgyak a kenézlii temető 46. és 50. sírjaiból,⁶² kisebb méretű változata Öcsöd-Kendereshalomról,⁶³ kisebb hasonlóságot mutató szíjvég a karosi temető első sírjából került elő⁶⁴ [4. tábla 2–5. kép]. Elterjedési területüket nehéz meghatározni, hiszen az említett temetők távol helyezkednek el egymástól, mindössze az a következtetés vonható le, hogy az indás-virágos szíjvégek nem jelentkeznek a dunántúli területeken [7. kép]. A leshegyi virágmotívummal osztott, kerekdedebb indadíszes veretek⁶⁵ [1. tábla 11/b.1, 2. kép] párhuzamai szintén ismertek a Kárpát-medencéből (Dunaszekcső és Nagyszentmiklós-Bukovapuszta)⁶⁶ [4. tábla 7–8. kép], de legközelebbi párhuzamai a

⁵⁸ HORVÁTH 2005, 120–148.

⁵⁹ KOVÁCS 1989b, 172–173.

⁶⁰ NYÁRY 1873, 18.

⁶¹ RÉVÉSZ 1996a, 113–115.

⁶² FETTICH 1931, 96–97, 100–101.

⁶³ CSALLÁNY 1905, 35.

⁶⁴ RÉVÉSZ 1996a, 114.

⁶⁵ RÉVÉSZ 1996a, 115.

⁶⁶ KISS 1983, 21. ábra 1; HAMPEL 1907, 22. tábla.

szögletesebb formájú verettípusnak vannak [1. tábla 11/c. kép], melyből egy darab a Velencei múzeumba került⁶⁷ [6. tábla 6. kép]. Ezek a Pilinyben előkerültekkel teljesen azonos leletek Anikovoban [4. tábla 10. kép] kerültek felszínre, mely a Perm vidékén található.⁶⁸ Mesterházy Károly a méret-és mintabeli azonosságokat azonos öntőmintának, míg a leletek közötti kisebb eltéréseket azonos mesternek vagy műhelynek tudja be. Az adott tárgytipusok párhuzamait keresve arra a következtetésre jutott, hogy a Felső-Tisza-vidéken összpontosuló leletek ötvösközpontot feltételeznek.⁶⁹ Mesterházy Károllyal ellentétben Révész L. véleménye az, hogy nem csak egyetlen központ létezett a korabeli Kárpát-medencében, de az kimutatható, hogy az adott területet ez látta el termékekkel.⁷⁰

Nyáry J. leírásából úgy tűnhet, hogy a pilinyi temetkezés esetében a veretek a lószerszámhoz tartoztak, hiszen utal arra, hogy a halott a saját ruházatánál nagyobb gondot fordított lova feldíszítésére, ezután kezdi el a leletek tárgyalását.⁷¹ Az általa leírtakkal kapcsolatban azonban nem feledkezhetünk meg arról, hogy a leletek nem hiteles feltárásból kerültek elő, a sírokat nem hivatásos régész, még csak nem is a műértő báró saját maga, hanem munkásai bonthatták ki, így a leírások forrásértékét kritikával kell kezelni. Övveretek és lószerszámveretek esetén különösen fenn kell tartani annak az eshetőségét, hogy nem elég alaposan figyelték meg a pontos előkerülési helyüket. Ám azáltal, hogy itt az övgarnitúra minden része megvan, egyértelművé teszi, hogy a veretek az övet, és nem a lószerszámot díszítették.

IV. 4. Fegyverek

IV. 4. 1. Íj

A tárgyalt fegyvertípus temetkezésekben megtalált nyomai a csontból vagy agancsból készült részek, melyek az íjkarokat, illetve a markolatot borították. A sírokban megmaradt ilyen tárgyak rossz megtartásúak, főleg töredékes formában kerülnek elő. Ám az látszik, hogy a markolat két oldalán elhelyezkedő lemezek alakja többnyire ovális, hátlapjuk, illetve két végük irdalt, mely a felerősítés szempontjából volt fontos. Az íjkar két oldalán elhelyezkedő íjvégcsontok enyhén ívelt alakúak, jellemzőjük még a felső részüknél megtalálható húr

⁶⁷ GILLI 1999, 139.

⁶⁸ MESTERHÁZY 1989–1990, 238.

⁶⁹ MESTERHÁZY 1989–1990, 247.

⁷⁰ RÉVÉSZ 1996a, 114.

⁷¹ NYÁRY 1873, 18.

beakasztását szolgáló vájat.⁷² Nem volt ez másként a leshegyi első sírban talált íjmaradványok esetében sem.

Korabeli írásos források híján, valójában csak a honfoglaló magyarok sírjaiban előkerült tárgyra hagyatkozhatott a kutatás.⁷³ Az íjak első, minden történeti korra kiterjedő csoportosítását U. Kőhalmi Katalin végezte el.⁷⁴ A magyarok íját összetett visszacsapó íjnak, vagy komplex reflexíjnak nevezzük, ennek magyarázatára nem térek ki, az említett fogalmakat Szöllősy Gábor 1995-ös munkájában egyértelműen tisztázta.⁷⁵

Dolgozatom szempontjából érdekesség, hogy Cs. Sebestyén K. leírta: az első ilyen honfoglalás kori csontok a Piliny-leshegyi temetőből kerültek elő, ám akkor az itt talált csontokat báró Nyáry Jenő tegez merevítésének gondolta.⁷⁶ A pilinyi temető első, honfoglaló harcok sírjából íjkarok [8. kép], [1. tábla 2, 3. kép], és markolatlemez maradványa [1. tábla 4. kép], valamint kisebb csonttöredékek kerültek felszínre [1. tábla 5. kép]. Nyáry J. említést tesz arról, hogy a sírban lévő csonttárgyak némelyikén vörös festés látszott, valamint egyes ilyen darabokon „forrasztott vasékességek” voltak láthatók, illetve néhány esetben bronzszegecs volt közük verve. A későbbiekben egy külön fejezetet szentelek azoknak a következtetéseknek, amelyeket a tárgyalt maradványokon végzett mikroszkopikus vizsgálat alapján tettem.

IV. 4. 2. Nyílhegyek

A nyílhegyek feldolgozását Cs. Sebestyén Károly végezte el,⁷⁷ azóta további felgyűjtés nem történt. Egy nyíltegezbe hozzávetőlegesen 20-25 darab nyílhegy fért, ám ennek minden esetben csak töredéke kerül elő a honfoglaló magyarok sírjaiból.⁷⁸ Míg László Gyula a nyílvevők számának rangjelző,⁷⁹ addig Dienes István hitvilági szerepet tulajdonított.⁸⁰

A Piliny-leshegyi nyílhegyek az első, és a negyedik és/vagy ötödik temetkezésekből kerültek felszínre. Meg kell említenem még azokat a vaspálca-töredékeket – talán elpusztult

⁷² RÉVÉSZ 1996a, 153.

⁷³ A temetkezésekben megjelent ismeretlen rendeltetésű csontdarabokat a tudósok egészen az 1930-as évekig nem ismerték fel. Ez a kutatástörténeti fordulópont Cs. Sebestyén Károly régész és néprajzkutató munkásságához köthető (Cs. SEBESTYÉN 1930, 178–220).

⁷⁴ Az átfogó kategorizálás mellett (az őskőkori ember íjának szerkezetétől a mandzsu íjakig) külön fejezetet szentelt a honfoglalók íjainak, illetve röviden kitért az egyéb általuk használt fegyverekre is (U. KŐHALMI 1972).

⁷⁵ SZÖLLŐSY 1995, 37.

⁷⁶ NYÁRY 1873, 17.

⁷⁷ CS. SEBESTYÉN 1932, 193–206.

⁷⁸ RÉVÉSZ 1996a, 168–169.

⁷⁹ LÁSZLÓ 1944, 132–134.

⁸⁰ DIENES 1957, 29–31.

nyílcsúcsokat –, melyek előkerülési helye nem ismert. Az első sírban egymás mellett hat nyílhegyet [1. tábla 6/a, b, c, d, e. kép] találtak, különlegességük, hogy az egyes nyéltüskéiken kiemeléskor a nyílvevőhöz tartozó szervesanyag (fa-és bőrmaradványok) nyomai voltak megtalálhatók.⁸¹ Ma már csak a 44/1898.2368. leltári számú darabon [1. tábla 6/d. kép] figyelhetők meg famaradványok. Jelenleg a Nemzeti Múzeum gyűjteményében az első sírból öt darab nyílcsúcs van meg, melyekből kettő levél alakú, egy nyújtott levél alakú, egy rombusz alakú, és egy páncéltörő. A negyedik és ötödik bolygatott sírokból, vagy a kettő közül valamelyikből eredetileg három darab deltoid alakú került elő a [3. tábla 4/a, b, c. kép]. A ma a Magyar Nemzeti Múzeumban meglévő kettő [3. tábla 4/a, 4/b. kép] az első publikációban „ferdény alaku” nyílcsúcsként jelenik meg.⁸² Azonban – a korábbi információkkal ellentétben – a harmadik nyílcsúcs mégsem pusztult el, csupán nem Magyarországon, hanem az itáliai Velencében őrzik, mint a Nyáry Gyűjtemény tagját⁸³ [6. tábla 7. kép]. A rövid leírason – melyben mind a lelőhely és a lehetséges sírszámok, mind a 10. századra való keltezés megjelenik – túl a velencei Nemzeti Régészeti Múzeum honlapja képeket feltüntet⁸⁴ [9. kép].

IV. 4. 3. Nyíltegez

A pilinyi első sírban található leletek a honfoglalás kori nyíltartó tegezok meghatározásában is rendkívül fontos szerepet töltek be. A báró Nyáry Jenő által pajzs és kézvért részeinek meghatározott vastöredékek, vaspánt,⁸⁵ kerek és lapos csavarok, bronzszegecsek,⁸⁶ porállagú famaradványok és a díszített csontlap szerepét Nagy Géza ismerte fel, és azokat helyesen tegezmaradványokként határozta meg.⁸⁷ Ezt néhány összefoglaló munka,⁸⁸ és leírás követte,⁸⁹ majd – többek között – Cs. Sebestyén Károly és László Gyula számos,⁹⁰ a szerkezetre irányuló kérdést is tisztázott. Szintén szerkezetet érintő megfigyeléseket tett Révész László,

⁸¹ NYÁRY 1873, 17.

⁸² NYÁRY 1873, 23.

⁸³ GILLI 1999, 139.

⁸⁴ <http://www.archeoadria.eu/it/reperto/strumenti-utensili-oggetti-duso-armi-e-armature-freccia-punta-sec-x-dc>

⁸⁵ NYÁRY 1873, 17.

⁸⁶ Mivel a sírból tegez fedéllapja is előkerült, könnyen lehet, hogy a tegezszáj csontdíszítményeit ezekkel a szegecsekkel rögzítették (STRAUB 1999, 410).

⁸⁷ NAGY 1893b, 322.

⁸⁸ HAMPEL 1907, 39–43; ZICHY 1917, 152–165.

⁸⁹ JÓSA 1900, 214–224.

⁹⁰ Cs. SEBESTYÉN 1932, 206–220; LÁSZLÓ 1944, 342–344.

aki a Hódmezővásárhely-Nagyszigeten talált tegezmaradványok segítségével pontosította az addig ismert, erre a tegeztípusra vonatkozó információkat.⁹¹

Csontdízítmények a honfoglalás kori nyíltegezek esetében a következő öt helyen fordulhatnak elő: a tegez fedelén, a tegezfedélhez illeszkedve (csontpálca), a tegezfej két oldalán, a tegezszáj alján (a torkolathoz kapcsolódva), és a gallért szegélyezve.⁹² A tárgyalt temető első sírjában napvilágot látott darabja a fedéllemezre rekonstruálható, ráadásul szélessége is nagyjából megfeleltethető a Karoson feltárt tegezszájak átlagos méreteinek (8-9 cm).⁹³

A Piliny-leshegyi temető első sírjában nyíltegez meglétére a tegez pontkörrel díszített fedélcsontja [1. tábla 8. kép], tegezzáró vaspánt [1. tábla 7/a, b. kép], hat egymás mellett elhelyezkedő nyílhegy, valamint fa- és vasmaradványok utalnak.

IV. 5. Érmék

A temetkezések feltárásaiból előkerülő érmék datáló értékét sok kutató vizsgálta. Kovács László egyrészt kiemeli, hogy a pénz halottal való eltemetése nem méltóságjelző, másrészt egyfajta pénzmozgást is feltételez, hiszen nem csak kalandozó vitéznek tekinthető fegyveres férfiak sírjaiból kerülnek elő ezek a mellékletek, hanem gyakori a női – ahogy jelen esetben is – vagy gyermeksírból való előfordulásuk. Véleménye szerint egy temető belső kronológiája kizárólag az érmékkel nem határozható meg, a pilinyihez hasonló temetőtöredék, vagy kis sírszámú temető esetében mégúgy sem használható ez a módszer. Kovács L. nézete az, hogy konkrét keltezésre a honfoglalás kori temetőkben található idegen pénzek nem alkalmasak, kizárólag a terminus post quemet mutatják.⁹⁴

Pontosan nem tudhatjuk, hogy a zsákmányszerző hadjáratokon történő megszerzés után mennyi idővel került a földbe, illetve azt sem, hogy az adott halott milyen kapcsolatban állt a sírjába helyezett érmével (ő maga szerezte egy hadjáraton, vagy kapta a férjétől/apjától, esetleg megvásárolta egy idegentől). Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy az érmék többsége átlukasztva kerül elő, így másodlagos felhasználásként értelmezhetők.

⁹¹ Az általa leírt tegezforma alapja egy ovális alakú deszkalap, bőrből, vagy nyírfakéregből készült, enyhén ívelt oldalát az aljától a tetejéig falécek, felső – és esetenként alsó – egyharmadát vaspálcákkal merevítették. A tegezszáj általában négyszögletes kialakítású lehetett, melynek szegélyét vasból, illetve csontból készült lapokkal is díszíthették. Tetején szintén vaspálcával merevített gallér, és ferdén elhelyezkedő fedéllemez található. A tegezbe a nyilakat oldalról tették be, benne a nyílcsúcsok hegyükkel felfelé helyezkedtek el (RÉVÉSZ 1985, 35–53).

⁹² STRAUB 1999, 409.

⁹³ RÉVÉSZ 1996a, 174.

⁹⁴ KOVÁCS 2011, 91–93.

Kovács László 1989-es német nyelvű munkájában összegyűjtötte az addig ismert érmemellékletes sírokat, így Piliny-Leshegy második és harmadik sírját is bemutatja.⁹⁵ A temetőben előkerült pénzmellékletes sírok a második és a harmadik, női temetkezés, ahonnan két-két érme került elő.⁹⁶ A második sírból Provence-i Hugó itáliai király (926–931)⁹⁷ [2. tábla 8/a, b. kép], a harmadikból I. Berengár császár (915–924) érméi láttak napvilágot.⁹⁸ Utóbbi temetkezés esetében biztos, hogy a négyszeresen átlukasztott érmék a sírban elhantolt nő ruháját díszítették.

IV. 6. Használati eszközök

IV. 6. 1. Vaskések

A Magyar Nemzeti Múzeum leltárkönyvében hat darab kés szerepel, melyből ma a gyűjteményben két darab található meg. A báró írása szerint egy-egy kést az első és második sírban, továbbiakat – szám nélkül – a negyedik és/vagy ötödik sírban találtak.⁹⁹ Hampel József szintén az első, második, negyedik és/vagy ötödik sírokat említi késmellékletes sírnak, az ő munkájában már négy darab kés konkrét leírását találhatjuk.¹⁰⁰

Az első sírban [1. tábla 9. kép] található kivételével, az adott tárgyak teljesen biztos beazonítása az első publikáció leírásai, a Hampel-féle rajzok, és a ma meglévő tárgyak kinézete összeegyeztetésével számomra lehetetlennek tűnik. Ám Hampel J. írásából kiderül – és a rajzok is azt mutatják –, hogy múzeumba kerülésükkor két kést biztosan nyéllel láttak el, kettőt pedig biztosan nem.¹⁰¹ A leltárkönyvben hatból négy esetben tüntették fel a nyél jelenlétét, ezek közül mindegyik megsemmisült már, hiszen a két meglévő kés egyikén sincs nyél. Az egyik, rajzon megörökített „nyeles kés” Hampel József szerint a második sírból [2. tábla 17. kép], a másik a negyedik és/vagy ötödik sírból került elő [3. tábla 5. kép]. Szintén utóbbi sírok egyikében találták azt a vaskést, mely – az első sírból napvilágot látott mellett – még ma is a gyűjtemény részét képezi [3. tábla 6. kép]. Nyáry J. a velencei Nemzeti Régészeti

⁹⁵ KOVÁCS 1989a, 53–55.

⁹⁶ NYÁRY 1873, 22.

⁹⁷ KOVÁCS 1989a, 53., KOVÁCS 2011, 145.

⁹⁸ KOVÁCS 1989a, 54–55, KOVÁCS 2011, 145.

⁹⁹ NYÁRY 1873, 18, 21, 23.

¹⁰⁰ HAMPEL 1900, 526, 528.

¹⁰¹ Nyél jelenlétéről az első publikáció nem tudósít, így feltételezhető, hogy azokat a tárgyak felszínre kerülése után, utólagosan helyezték rájuk.

Múzeumnak – többek között – egy vaskést is elajándékozott, mely eredetileg a második sírban nyugvó nő mellékleteihez tartozott¹⁰² [6. tábla 4. kép].

IV. 6. 2. Csiholó

A honfoglaló magyarság férfitagjai tűzkészégeiket valószínűleg övükre akasztott tarsolyukban tartották. A tűzkészégek közé sorolhatjuk a tűzgyújtáshoz szükséges valamilyen szerves anyagot (pl. tapló), kovakövet és a csiholót. Istvánovits Eszter a Rétköz leletanyagát vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a területen élő közösség a csiholókat a 10-11. század fordulóján jellemzően már nem helyezte az elhunyt mellé.¹⁰³ A tárgyalt temetőben egy csiholónak tartható vastárgyat találtak [3. tábla 7. kép]. Sem a feltáró, sem a leltárkönyv nem említi meg, hogy konkrétan melyik sír leletanyagát alkotta. Révész László karosi temetőkben tett megfigyelései szerint a csiholók többnyire az alacsonyabb rangú harcosok mellékleteiként kerülnek elő.¹⁰⁴ Ha ez a honfoglalás korában a temetőkre nézve általános jelenség volt, akkor ennek értelmében az első, férfi sírt – és valószínűleg a két nőt is – kizárva, a lelet a negyedik vagy ötödik, szerényebb mellékletű sírből kerülhetett elő.

IV. 6. 3. „Tömlőszáj”

A negyedik vagy ötödik sír egyetlen kiemelkedő lelete a faragott, hengeres csonttárgy [3. tábla 3. kép]. Báró Nyáry Jenő lábszárcsontból készült tegezdísznek tartotta,¹⁰⁵ és annak ellenére, hogy ez az elgondolás megbukott, funkciója biztosan ma sem ismert, a kutatásban jelenleg tömlőszáj elnevezéssel illetik [10. kép].

IV. 7. Lószerszámok

IV. 7. 1. Rozettás lószerszámveret garnitúra

Bár első ránézésre a rozettás garnitúrák egységesnek mondhatóak, méretükben és díszítésükben eltérnek, variációs lehetőségeik nagyon sokfélék. Kezdetben a kutatás úgy gondolta, hogy a kisebb méretű veretek a kantáron, a nagyobbak a farhámon voltak. Ám egyre

¹⁰² GILLI 1999, 138.

¹⁰³ ISTVÁNOVITS 2003, 327.

¹⁰⁴ RÉVÉSZ 1996a, 185.

¹⁰⁵ NYÁRY 1873, 23.

több hitelesen feltárt veret került elő, amelyek egyértelműek bizonyítják, hogy a veretek borszíjon való elhelyezésében semmi törvényszerűség nem volt. A leletek felgyűjtésével, elemzésével, használóinak a honfoglaló társadalomban betöltött szerepével sok kutató foglalkozott.¹⁰⁶ Dienes István anyagukat tekintve időrendiséget vélt felfedezni az egyes veretek között, nézete szerint az aranyozott ezüsből készültek korábbiak, mint a bronzból készíttettek.¹⁰⁷ Ezt a feltevést éppen a Piliny-leshegyi temető cáfolja meg, mert itt egy temetőn belül mindkét anyagból készített díszek jelen voltak.

Ezek a típusú sírok – bár eltérő sűrűségben – minden régióban megjelennek [11. kép]. A kronológiát tekintve elmondható, hogy a tárgyalt veretek a 10. század elejétől, a 11. század első harmadáig kerültek a temetkezésekbe.¹⁰⁸ Kopottságuk miatt felmerült, hogy hosszú időn keresztül voltak használatban, azaz generációkon keresztül öröklődtek. Révész László azonban úgy gondolja, hogy erre semmilyen bizonyíték nincs, ő inkább gyakori használatukban és puhafém alapanyagukban látja kopottságuk, javításuk és pótlásuk okát.¹⁰⁹

A Piliny-Leshegyen talált rozettás lószerszámveretek és szíjvégek [12. kép] – a bronzból készült szíjvégek kivételével – szinte biztosan a második,¹¹⁰ gazdag mellékletes női sírból kerültek elő.¹¹¹ A tárgyalt lelettípus jellemző kísérőleletei közül a második sírban az üvegbetétes hólyagos fejű gyűrű, illetve a veretes csizma található meg. A vizsgált temetőben – mint már említettem – egyszerre jelentkeznek az aranyozott ezüsből és a bronzból készült változatok, kizárva azt a korábbi felvetést, hogy ezeket egy időben nem használták. Bronz veretből 32 [2. tábla 12/a. kép], bronz szíjvégből 2 [2. tábla 12/b.1, .2 kép], aranyozott ezüst

¹⁰⁶ A rozettás lószerszámveretekkel először Hampel József foglalkozott (HAMPEL 1907, 69, 81). Az első, aki tüzetesebben vizsgálta ezt a verettípust, az Fettich Nándor volt (FETTICH 1931, 72–77). László Gyula a 1943-ban a koroncói lelet alapján készítette el a garnitúra rekonstrukcióját, és megfigyelte, hogy többnyire női sírból kerül elő ez a verettípus (LÁSZLÓ 1943, 28–32). Szőke Béla kimondta, hogy a rozettás veretek csakis női sírokból kerültek elő. A kutatást nagyban elősegítette, hogy ő össze is gyűjtötte a leleteket, ekkor körülbelül harminc volt ismert. Szőke a 10. századi gazdag női viseletet két típusra osztotta. Az első csoportba tartoztak a gazdagon díszített rozettás lószerszámmal, de nemesfém nélküli, vagy kevés nemesfémekkel ellátott ruházattal rendelkező nők (SZŐKE 1962, 11–19). Ezt a megállapítást az előkerült leletek a mai napig alátámasztják, a Balotaszálláson előkerült női sírtól, azaz az egyetlen kivételtől eltekintve (RÉVÉSZ 2001). Mesterházy K. úgy gondolta, hogy a rozettás veretek páros, magányos és kiscsaládi temetőkben elhantolt nők mellől kerültek elő. A temetőkben lévő rozettás sírokról azt feltételezte, hogy itt a rangos személy elkülönült az őt körülvevő szolgálónéptől. Véleménye szerint a rozettás lószerszám nem csak egy társadalmi réteget jelöl, hanem nemzetségszűkei szállásterületet is (MESTERHÁZY 1980, 95–131).

¹⁰⁷ DIENES 1956, 44–46.

¹⁰⁸ A korábbi nézet, mely szerint a rozettás lószerszámok földbe helyezését a 10. század első kétharmadára tette, Révész László véleménye szerint csupán megszokáson alapult. (RÉVÉSZ 2001, 57).

¹⁰⁹ RÉVÉSZ 1996a, 54–67.

¹¹⁰ Mindenesetre azt meg kell jegyezni, hogy honfoglalás kori sírból – a Piliny-leshegyi 2. sír kivételével – ezüst és bronz rozetták nem kerültek elő együtt. Mivel azonban Nyáry Jenő a bronzból készületeket is egyértelműen a második temetkezés mellékleteihez sorolja, így én is odavettem azokat.

¹¹¹ NYÁRY 1873, 19–20.

veretből 23¹¹² [2. tábla 11/a, c. kép], aranyozott ezüst szíjvégből 6 darabkerült elő [2. tábla 11/d.1, 2, 11/e.1, .2. kép]. A 44/1898.2382–2384. leltári számú aranyozott ezüst veretek, a 44/1898.2402–2429. leltári számú bronz veretek [2. tábla 11/c. kép] és a 44/1898.2465–2466. [2. tábla 12/b.1, 12/b.2.] bronz szíjvégek állapota erősen kopott. Ennek lehetséges okait fentebb már feltüntettem, ám azt is figyelembe kell venni, hogy kopottságuk a díszek alkalmazásának helyétől is függött (kantár, szügyelő, farmhám).

Mint azt az indás-virágos garnitúra taglalásánál már említettem, valószínűleg a Felső-Tisza-vidéken létezett egy ötvösműhely, mely környezetét viszonylag egységes stílusú termékekkel látta el. Valószínűleg így lehetett ez a rozetták esetében is, hiszen egyes leshegyi darabok a karosi temetőben talált veretekkel nagyfokú hasonlóságot mutatnak. A 44/1898.2382–2384. leltári számú veretek¹¹³ a karosi I. temető 12. sírjának nagyméretű füles veretéhez párosíthatók [5. tábla 1. kép]. A 44/1898.2399–2401. leltári számú szíjvégek [5. tábla 4. kép] mintája a már említett karosi sír közepes méretű szíjvégeének [5. tábla 2. kép] díszítésével teljesen megegyezik, ám a pilinyi szíjvégek keskenyebbek. Véleményem szerint a karosi II. temető 49. sírjában található szíjvégből [5. tábla 3. kép] a pilinyi 44/1898.2397–2398. és 44/1898.2399–2401. leltári számú darabok [5. tábla 4–5. kép] mintakincse ötvöződik.¹¹⁴ Ez a megfigyelés az általam elemzett temető kronológiája miatt is fontos, erre a későbbiek folyamán térek ki. Mivel a karosi és a Piliny-leshegyi veretek között méretbeli egyezés nincs, így azonos öntőmintából nem, de azonos műhelyben készülhettek.

Báró Nyáry Jenő a velencei Nemzeti Régészeti Múzeumnak négy darab rozettás lószerszámveretet ajándékozott el, melyek beazonosítása a leírások és képek alapján megvalósítható volt. A 44/18989.2377–2381. leltári számú [6. tábla 1. kép], és a 44/18989.2385–2396. leltári számú darabokhoz tartozókból egy-egy [6. tábla 2. kép], míg a 44/18989.2402–2429. leltári számúak esetében [6. tábla 3/a, b. kép] két darab került Velencébe.¹¹⁵

¹¹²Az általam 11/b. típusúnak nevezett veretről (ltsz.: 44/1898.2382–2384.) egyik publikációban sem készült rajz.

¹¹³A rajzos melléklet hiánya miatt az összemérés ez esetben nehezebb, ám a meglévő tárgyak alapján készített leírásomból a hasonlóságok kivehetők.

¹¹⁴A leshegyi nagyobb szíjvég formában, illetve a négy darab levél alakjában mutat hasonlóságot, a kisebb szíjvéggel pedig a peremkiképzésben, illetve a középső részt körülvevő gyöngysor-szegély hiánya alapján vonható párhuzam.

¹¹⁵GILLI 1999, 137–138.

IV. 7. 2 Szügyelődíszek

A levél alakú szügyelődíszek lószerszámon való előfordulásukkor az a tendencia figyelhető meg, hogy a férfiak sírjaiból általában öntött, míg a nőkéből lemezes díszek kerülnek elő, utóbbiak többnyire rozettás lószerszám garnitúrával együtt.¹¹⁶ Mindkét megfigyelést alátámasztja a Piliny-Leshegyen kiásott második, női sír, ahol két aranyozással díszített kerekded levél alakú ezüstlemez került elő.¹¹⁷ A feltárás után az egyik szügyelődísz a Magyar Nemzeti Múzeum [2. tábla 10/a. kép], a másik Velence régészeti gyűjteményét¹¹⁸ színesítette [2. tábla 10/b. kép], [6. tábla 5. kép].

IV. 7. 3. Zabla

A honfoglalás kori hagyaték egyik legszélesebb rétegben elterjedt tárgya a zabla. Szerepe a ló biztonságos irányváltztatásában, megállításában van,¹¹⁹ típusa függött a ló természetétől és fizikumától, valamint a lovas adottságaitól, korától, nemétől és társadalmi ragjától.¹²⁰

A leshegyi temető második sírjából egy zabla oldalpálcáinak töredékei [2. tábla 16. kép] kerültek elő.¹²¹ Az oldalpálca, vagy pofarúd megakadályozta a zabla ló szájába történő becsúszását, így a hátas irányíthatatlanná válását.¹²² Biztonságos használata miatt legtöbbször ezt a típust női sírban találják meg, erre példa a tárgyalta temető is. Mivel a pilinyi zabla szájvása hiányzik, így csupán sejteni lehet, hogy a tárgy valóban a báró által meghatározott csuklós csikózabla-típus képviselője, mely a leggyakrabban fordul elő a honfoglalás kori sírokban.

IV. 7. 4. Líra alakú csat

A líra alakú csatok felgyűjtését Németh Péter,¹²³ Kiss Attila,¹²⁴ legutóbb pedig Révész László végezte el.¹²⁵ A továbbiakban utóbbi kutató vizsgálataira támaszkodom. Megállapítása szerint

¹¹⁶ RÉVÉSZ 1996a, 72.

¹¹⁷ NYÁRY 1873, 19.

¹¹⁸ GILLI 1999, 138.

¹¹⁹ DIENES 1966, 208–209.

¹²⁰ RÉVÉSZ 1996a, 41.

¹²¹ NYÁRY 1873, 21.

¹²² DIENES 1966, 210.

¹²³ NÉMETH 1973, 174–176.

¹²⁴ KISS 1983, 171.

¹²⁵ RÉVÉSZ 1989, 513–541.

a csatok elterjedési területe a honfoglaló magyarok főbb szállásterületére korlátozódik, tehát a Kárpát-medencébe a honfoglalók által terjedt el. A piliny-leshegyi második, rozettás lószerszámokkal eltemetett nő sírjában talált csatot [2. tábla 9. kép] az „A” típusba sorolta, mely a 10–11. század folyamán végig használatban volt. Köznépi temetőkből is, de leginkább rangosokból kerültek elő, ahogyan a leshegyi is mutatja. Nyáry Jenő a csatot a lószerszámok taglalásánál írja le, így valószínű, hogy ez esetben a kengyelhez vagy a zablához tartozó bőrszíjon helyezkedett el.¹²⁶

IV. 7. 5. Kengyelek

A kengyelvas a lovas lábának megtámasztására szolgál, használata lehetővé tette mindkét kéz szabad használatát,¹²⁷ így nem kellett folyamatosan a szárat fogni, mely a honfoglalók harcmódorához elengedhetetlen volt. A honfoglalás kori temetőkből sokszor kerülnek elő eltérő méretű kengyelvasak, esetenként egy sírból is, ezeket felemás vagy aszimmetrikus kengyeleknek nevezzük.¹²⁸ Ennek feltételezett okaira nem térek ki, mert a pilinyi kengyelpárok méretei között nincs feltűnő különbség.

Ahogyan Hampel József is megjegyzi, a Nyáry-féle leírásból nem derül ki, hogy pontosan hány darab kengyel került elő a Piliny-Leshegyen megásott sírokból, és a meglévő tárgyak azonosítása is nehéz.¹²⁹ A leírások alapján mind az öt sír lovas sír volt, így a ma is meglévő három darab kengyelnél valószínűleg több került a sírokba. Az első publikáció kengyeles sírként említi az első [1. tábla 10/a, b. kép], a második [2. tábla 15. kép] és a negyedik és/vagy ötödik bolygatott sírokat.¹³⁰ A negyedik és ötödik sírokból származó tárgyak bizonyosan nem kerültek be a múzeum gyűjteményébe, hiszen a leltárkönyv nem tesz róluk említést. A pilinyi temetkezésekben kivétel nélkül körte alakú kengyel található, mely a 10. század elejétől egészen a 11. század közepéig előfordulhat.

¹²⁶ NYÁRY 1873, 20.

¹²⁷ RÉVÉSZ 1996a, 43.

¹²⁸ DIENES 1966, 229–232.

¹²⁹ HAMPEL 1900, 526.

¹³⁰ NYÁRY 1873, 18, 21, 23.

V. A csonttárgyakon elvégzett archeometriai vizsgálatok

Az archeometriai vizsgálatokra az ásató és publikáló báró Nyáry Jenő azon feljegyzése adott okot és ötletet, mely szerint az első sír feltárásakor néhány csonttárgy külső felületén vörös festés nyomait észlelte.¹³¹ Hampel József – aki az első publikációból szinte szó szerint átvette a tárgyak leírását – viszont csak azt írja le, hogy a találáskor a csontok vörösre voltak festve.¹³² Sem az íjvégcsontokról, sem a markolatlemezről nem volt rajz a Nyáry-féle publikációban, Hampel J. munkájában viszont az összes tárgy lerajzolásra került, így az első sír csontból készült tárgyai is. Ezek szerint Hampel József kézbe vette a leleteket, ám ő már nem látta a festést. Valószínűleg a restaurálás során a vörös szín – legalábbis szabad szemmel láthatóan – eltűnt a csontok felületéről. A pilinyi csonttárgyakon binokuláris mikroszkóppal végzett vizsgálatot, infravörös spektroszkópiát, Raman spektroszkópiát, valamint Mikro XRF technikát (röntgenfluoreszcenciás spektroszkópia) alkalmaztunk. Az archeometriai vizsgálatok részletes leírását ld. a Függelék 53–56. oldalán.

Mind a négy vizsgálat közös – és pozitív – jellemzője, hogy roncsolásmentesek a vizsgálandó mintára nézve. A módszerek kiválasztása minden esetben tudatos volt, az, hogy az egyes vizsgálatok nem jártak sikerrel, kizárólag annak tudható be, hogy ezeket ilyen típusú anyagra még nem alkalmazták, így nem lehetett tudni, hogy a különböző műszerek hogyan reagálnak. A sikertelenség fő oka restaurálás alkalmával használt anyag volt. Az ilyen jellegű további kutatások sikerességét véleményem szerint nagyban elősegítené, ha a modern feltárások csontanyagát még a restaurálás előtt hasonló, roncsolásmentes vizsgálatok alá vetnék. Az már kimutatottá vált, hogy a Piliny-leshegyi első sírban Nyáry Jenő által említett adat valós, tehát a csonttárgyakon valóban elszíneződés tapasztalható, ám az, hogy ezt mi okozza, további kutatásokat igényel, melyeket a jövőben szeretnék elvégezni.

A 6'6 dibróm-indigó mint színezőanyag jelenlétének bizonyításához a legnagyobb segítséget egy biztosan bíborcsigából kinyert anyaggal színezett tárgy adná, melyet a pilinyi csonttárgyak kontroll anyagaként lehetne felhasználni. Mindenesetre már tudjuk, hogy melyik vizsgálati módszer/módszerek irányába kell elmozdulni annak a kérdésnek az eldöntésében, hogy a Piliny-Leshegyen talált csontokon látható elszíneződések milyen és milyen korú anyagtól származtathatóak.

¹³¹ NYÁRY 1873, 17.

¹³² HAMPEL 1900, 524.

VI. Kiscsaládi temetők kérdése

A kutatás jelen állása szerint a honfoglalás kori temetők legkisebb önálló egységét képezik a kiscsaládi temetkezések. Közös jellemzőjüket csupán kis sírszámuk, és meglehetősen gazdag mellékletekkel, valamint viseleti elemekkel eltemetett halottjaik adják. Dienes István nézete szerint a honfoglaló magyarok társadalmának alapegysége a klasszikus, mai értelemben vett szűk család volt, mely minél jobb körülmények között élt, annál kisebb közösséghez tartozott. A legvagyonosabbak voltak azok, akik kiscsaládi temetőbe, önállóan temetkeztek. Az általa kiscsaládinak vélt temetőket megkísérelte nemzedékekhez kötni (Bana, Karancslapujtó, Perbete, Szakony, Tiszaeszlár-Bashalom II.), többségükhöz egyet társított.¹³³ Révész László volt az, aki a Piliny-leshegyi temetőt is – a gádosival, valamint az említett szakonyival együtt – ebbe a kategóriába sorolta.¹³⁴ Mesterházy Károly szerint ezek a kiscsaládi temetkezések csupán két generációt értek meg, ezt a szülők és a házasulatlan gyermekek generációja adja. Megfigyeléseire alapozva leírja, hogy a kiscsalád gazdasági egység, melyre a ciklikusság jellemző. Kedvező gazdasági helyzetben nagycsaláddá alakul (a felnőtt gyermekek megházasulása esetén), mely bizonyos időközönként újabb kiscsaládokat bocsát ki magából. Szintén az ő elmélete, hogy a kiscsaládi temetkezések egy új haza elfoglalása idején gyakoribbak, mégsem kizárólagosak, hiszen a kiscsalád a nagycsaláddal együttesen jelenlévő család típus ekkor is.¹³⁵

Kérdés, hogy vajon valóban számolhatunk-e ezzel a típussal? Azaz valóban vérségi kapcsolaton alapuló temetőkről van-e szó, vagy más temetőtípus kezdeményének kell tekinteni ezeket? Az ember mint társas lény elsősorban családi rendszerben gondolkodik, hiszen ez a legtermészetesebb és legősibb csoportosulási forma. Különösen a tárgyalt korszakban ugyanakkor megtörténhetett, hogy egy nagyobb népesség, rövid ideig használta az adott területet, majd különböző okok miatt elhagyni kényszerült azt. Talán erre lehet példa a Piliny-leshegyi temető. Kovács László 2013-as, a 10–11. századi temetőket kategorizáló munkájában – a szakonyi temető példájára – a rokoni kapcsolatok kimutatásának szükségességét hangsúlyozza.¹³⁶ A dolgozatomban tárgyalt temetkezések esetében nem végeztek (nem is végezhettek) DNS vizsgálatokat, így a rokoni szálak egyáltalán nem bizonyíthatók, bár ez a kategória temetőinek legnagyobb részénél is így van. A pilinyi temető

¹³³ DIENES 1972, 12–14.

¹³⁴ RÉVÉSZ 2001, 66–67.

¹³⁵ MESTERHÁZY 1998, 27.

¹³⁶ KOVÁCS 2013, 513.

teljes kiterjedése nem ismert, hiszen tudjuk, hogy báró Nyáry Jenő folytatni akarta a feltárást. Tehát sem a pilinyi temetőben nyugvók családi egységként történő eltemetése, sem a temető kis sírszámú jellege nem bizonyított. Az egyetlen teljesülő feltétel az, hogy a Leshegyen elhantoltakat gazdagon temették el (bár nem mindegyiküket). Azt, hogy a Piliny-leshegyi temető a kiscsaládi temetők köréhez tartozik-e, véleményem szerint kizárólag a javasolt DNS-vizsgálatok, illetve hitelesítő ásatás dönthetné el. Nézetem szerint a „kiscsaládi temetők” kifejezést mindaddig fenntartásokkal kell kezelni, amíg a temetőkben feltételezett családi kapcsolatok létét be lehet bizonyítani.

VII. Az „első generáció” kérdése¹³⁷

A régészet egyik fő célja, hogy a tárgyalt koron belül az egyes tárgytípusokat minél pontosabban datálja, illetve kialakítson egy relatív időrendet. A honfoglalás kori kutatásban szinte toposzként jelenik meg az első, második, stb. „generáció” vagy „nemzedék” elkülönítésének igénye anélkül, hogy annak fogalmát meghatározná. Legutóbb Langó Péter kísérelte meg tisztázni az elkülönítésre alkalmasnak vélt módszerek buktatóit, felhívta a figyelmet a fogalmak tisztázásának fontosságára, és annak megfelelő, pontos használatára.¹³⁸

Leginkább az első generáció elkülönítésének lehetősége mozgatta a kutatókat, hiszen talán ez a legkönnyebben leválasztható a többtől. Mesterházy Károly véleménye szerint a kalandozások megszűntével a társadalom átalakulásával a tárgyi hagyaték is megváltozott, majd egységesült.¹³⁹ Révész László nézete szerint a honfoglalás korában az első generáció „hátrafele nyitott” volt, azaz még a honfoglalás előtt, a Kárpát-medencén kívül született, ott lett fiatal felnőtt, de már itt temették el.¹⁴⁰ Az „első generáció” vagy „első nemzedék” sírba kerülésének időbeni elhelyezését mindkét említett kutató nagyjából a 10. század első harmadára teszi. A kérdéskör további vizsgálata során azonban figyelembe kell venni azt a tényt is, hogy a *régészeti generáció (lelethorizont)* nem azonos a *biológiai generációval*, hiszen az előbbi az utóbbinak különböző életkorú tagjai alkották.

A Piliny-leshegyi sírok egyértelműen korai temetkezéseknek tekinthetők, ám az egyes sírokban nyugvó személyek „első generációs” létét akkor is nehéz lenne meghatározni, ha ez a fogalom definiálva lenne a honfoglalás kori kutatásban. Mesterházy Károly, az általa

¹³⁷A generáció, illetve nemzedék fogalmakat szándékosan használom idézőjellel ellátva, ennek okai a főszövegben találhatók.

¹³⁸ LANGÓ 2007, 225–227.

¹³⁹ MESTERHÁZY 1989–1990, 237.

¹⁴⁰ RÉVÉSZ 1998, 525.

összegyűjtött virágos-indás veretes övtípus alapján a pilinyi első sírt „első generációs” tartja,¹⁴¹ bár következtetéseivel és módszereivel sem Révész László,¹⁴² sem Langó Péter nem értenek egyet.¹⁴³ Mesterházy K. minden általa keleti kapcsolattal rendelkezőnek vélt tárgytipusban a korai időszak anyagi kultúrájának elemeit látta, ám ez valószínűleg nem ilyen egyértelmű. Számos tárgytipusnál feltételezhető keleti eredet, vagy kapcsolat, mégsem lehet minden egyes ilyen tárgyat az „első nemzedék” hagyatékának tekinteni, hiszen akkor mi maradna a későbbi honfoglaló „generációknak”? Ugyanakkor például az indás-virágos övveret garnitúra esetében bizonyított, hogy bár jelen van a legkorábbi honfoglaló-hagyatékban, ennél későbbi időkben is előfordul.¹⁴⁴

A Kárpátoktól keletre született, de itt eltemetett emberek hagyatékának kimutatásában – a hagyományos régészeti mellett – a természettudományos módszerektől (például Stroncium-izotópos vizsgálat) várhatunk eredményt.

VIII. Kronológia áttekintés

A Piliny-Leshegyen talált temetkezések keltezhető értékű tárgytipusait egy táblázatban [2. táblázat], síronkénti felosztásban foglaltam össze, az alábbi kronológiai áttekintésemnek ez adja az alapját. A sírokból előkerülő pénzek pontos datáló értékéről, illetve annak korlátairól dolgozatom *Érmék* című fejezetében már írtam. Kovács László e tárgyban végzett munkásságának egyik legnagyobb érdeme, hogy összefoglalja a honfoglalás kori sírokból talált érmék megszerzésének lehetséges időpontjait. Ezzel véleményem szerint egyfajta „Kárpát-medencei terminus post quem” határozott meg. Ennek alapján a harmadik sírban előkerült I. Berengár császár (915–924) érméi a 919-es, 920-as, 921/922-es és 924-es Itália területén folyó hadjáratokból, illetve a 904-es év óta valószínűsíthető rendszeres adóból, valamint a 924-es páviai zsákmányból származhattak.¹⁴⁵ A második sírban előkerült Provence-i Hugó (926–931) érmék a 926-os német, és a 927-es itáliai hadjárat során, illetve a feltehetően 904-től beszédett itáliai, és a 924-932. közötti németföldi adóval kerülhetett be a magyarok szállásterületére.¹⁴⁶ Ezekből az adatokból mindössze annyi válik biztossá, hogy a második sírban nyugvó nő eltemetése 926. előtt nem, míg a harmadik sírba elhantolt nő földbe helyezése a 915-ös év előtt nem történhetett meg. Az persze továbbra sem állapítható

¹⁴¹ MESTERHÁZY 1989–1990, 246.

¹⁴² RÉVÉSZ 1996a, 131.

¹⁴³ LANGÓ 2007, 238–241.

¹⁴⁴ RÉVÉSZ 1996a, 114.

¹⁴⁵ KOVÁCS 2011, 46.

¹⁴⁶ KOVÁCS 2011, 52.

meg, hogy az említett hadjáratok és adó következtében a pénzek hogyan és miért kerültek a Piliny-Leshegyen eltemetett nőkhöz, illetve mennyivel megszerzésük után helyezték a földbe.

Az indás-virágos veretes övgarnitúra táblázatban megjelenő időrendjénél Mesterházy Károly nézetét,¹⁴⁷ illetve Révész László azon megállítást próbáltam közös nevezőre hozni, mely szerint a veretes övek legnagyobb részének sírba kerülése a 10. század első felére, kétharmadára tehető.¹⁴⁸

A rozettás lószerszám garnitúrával a régészet viszonylag régóta foglalkozik. Hiányosságok így nem is annyira a kronológiával, sokkal inkább a gazdag leletanyaggal rendelkező női sírok már korábban említett két kategóriájának egymástól való éles elkülönülésének megismerésével kapcsolatban vannak. Ez azonban továbbra sem világos a kutatás számára, hiszen a régészet önmagában nem alkalmas az eddig felmerült okok, azaz a társadalmi, családi, stb. viszonyok kimutatására. Általánosságban a 10. század elejétől a 11. század első harmadáig húzódó intervallumra tehető a tárgyalt leletcsoport halottal való eltemetése. Ám a pilinyi második sírban talált szíjvégek a karosi II. temető 49. sírjának nagyszíjvégével véleményem szerint nagyfokú hasonlóságot mutatnak, egy műhelyben és valószínűleg közel egy időben készülhettek. A karosi idős nő sírjából archaikus elemnek tartott tollforgó került elő, mely egyértelműen a tényleges „honfoglaló generációhoz” kötődik.¹⁴⁹ A bemutatott párhuzam alapján, véleményem szerint a pilinyi második sírban található rozettás garnitúra a honfoglaláskor korai időszakára tehető.

A rozettás lószerszámok egyik legjellemzőbb kísérőleletének tekinthető hólyagos fejű fejesgyűrűk eltemetésének végét Kovács L. legalább a 10. század középső harmadára datálta.¹⁵⁰ A veretes csizma, csiholó és körte alakú kengyel kronológiájára bővebben nem térek ki, az azokra vonatkozó időrendi megállapítások a Piliny-leshegyi sírok pontosabb datálását nem szolgálják.

Az első, lovas-íjász harcos temetkezését Mesterházy K.¹⁵¹ kutatásai alapján a 10. század első harmadára, ám ha ezeket az eredményeket elvetjük, akkor a 10. század első felére lehet keltezni. A második nő temetkezését a rozettás leletek alapján kérdőjelesen a 10. század első harmadára lehetne helyezni. Ezt a keltezést a sírból előkerült Provence-i Hugó (926–931) érmék terminus post quemje még éppen megengedi, de csak akkor, ha a legideálisabb esettel számolunk, azaz a megszerzést követően a pénzek szinte azonnal a tárgyalt temetkezésbe

¹⁴⁷ MESTERHÁZY 1989–1990, 246–247.

¹⁴⁸ RÉVÉSZ 1996a, 131.

¹⁴⁹ RÉVÉSZ 1996a, 60–62.

¹⁵⁰ KOVÁCS 1989b, 172–173.

¹⁵¹ MESTERHÁZY 1989–1990, 246–247.

kerültek. Mindezek alapján a sírt nagyobb biztonsággal szintén inkább a 10. század első felére kellene elhelyezni.

A harmadik sírban az egyetlen korhatározó leletnek I. Berengár császár (915–924) pénzeit lehetne tartani, ám ez a – már általam is többször leírt – pénzekre vonatkozó datálási nehézségekbe ütközik. Mindenesetre az érme terminus post quemje alapján lehetséges lenne, hogy a nőt a 10. század első harmadában temették el. Ha feltételezzük, hogy az érmét a megszerzés után pár évvel a sírba helyezték, és az elhunyt kora is megengedi (ez az adat a csontok állapotából nem volt eldönthető), akkor előfordulhat, hogy az itt eltemetett nő részt vett a honfoglalásban, így az „első generációhoz” lenne kapcsolható. Úgy vélem azonban, hogy túl sok feltételnek kellene összezsengenie egy olyan hipotézis felállításához, amelyet régészetileg egyelőre nem lehet bizonyítani. A temetőben előkerült tárgyak fenti időrendi áttekintése után véleményem szerint a bolygatott negyedik és ötödik sírokat egymagukban nem lehet a 10. századon belüli szűkebb időszakra helyezni.

A leshegyi temető 10. század első harmadára való datálását a mai kutatás által elvetett, és általam már említett vizsgálati módszerek és eredményeik tették lehetővé. Ezeket kihagyva azonban a tárgyalt sírok keltezése a 10. század első harmadának végére, második harmadának első felére valószínűsíthető.

IX. A Piliny-leshegyi temető elhelyezkedése a történeti Nógrád megyében

Nógrád vármegye helynévanyagát Györffy György dolgozta fel, melyek alapján a megye benépesítését az Árpád nemzetséghez köti. Ugyanakkor jelentős szláv, székely és kabar etnikumot is feltételez a tárgyalt területen.¹⁵² Mint már fentebb említettem, a nógrádi dombvidék 10–11. századi temetőinek felgyűjtését Patay Pál végezte el.¹⁵³ Ennek kibővítése, illetve elemzése céljából 2009-ben a mai Nógrád megye honfoglalás kori lelőhelyeinek gyűjtése is megtörtént.¹⁵⁴ A történeti Nógrád vármegye területét azonban ezek a munkák nem érintették. Jelen dolgozatomnak nem célja, hogy a Nógrád vármegyében feltárt honfoglalás kori temetkezések részletes elemzésre kerüljenek, pusztán az általam tárgyalt temető és környezete kapcsolatát szeretném bemutatni. A 2009-es felgyűjtés listájához viszonyítva különbség, hogy az általam megszerkesztett térképre a 11. századi vagy későbbi lelőhelyeket

¹⁵² GYÖRFFY 1998, 212.

¹⁵³ PATAY 1957, 65.

¹⁵⁴ JÁNOS 2009.

nem vittem fel,¹⁵⁵ ugyanakkor kiegészítettem egy általam ismert, a mai Magyarországon kívül eső 10. századi lelőhellyel (Perse/Prša).¹⁵⁶

A vármegyében 28 lelőhely van, melyből a 9–10. századra kettő, a 9–11. századra egy, a 10. századra tizenhét a 10–11. századra nyolc temető keltezhető [13. kép]. Látszik, hogy az itt előforduló temetkezések többsége 10. századi, ahogyan a vizsgált Piliny-leshegyi temető is, s ezek a vármegye középső és déli részén csoportosulnak. Egy ilyen nagyságú terület esetében a 28 lelőhely csekélynek mondható, ám előfordulhat, hogy az egy helyen csoportosuló leletek csupán a megye feltárásainak gócpontjait mutatják, és nem a korabeli megtelepedés mértékét. Feltűnő, hogy a megye felső harmadán egyáltalán nem mutatkoznak honfoglalás kori lelőhelyek, ám ez betudható annak, hogy akkoriban azt a térséget erdő borította.¹⁵⁷ A Nógrád megyei leletanyagot áttekintve véleményem szerint a Piliny-leshegyi temető egyértelműen kiemelkedik a környező temetkezések közül. A kutatás mai állása szerint a temetőkben nyugvókat nem lehet társadalmi réteghez kötni, ezzel egyetértve ugyanakkor nézetem szerint a Piliny-Leshegyen eltemetett közösség kötődött a hajdani fejedelmi központhoz, ezáltal a térség lakosságában kiemelkedő szerepet tölthetett be.

X. Összefoglalás

Piliny község térsége mind a talajtípus, csapadékmennyiség, növényzet stb. szempontjából ideális helynek számított egy honfoglalás kori szállásterület kialakításához. A területen előkerült különböző korú leletek azt bizonyítják, hogy ezek a feltételek már az őskortól kezdve az újkorig megtelepedésre alkalmasak voltak.

Itt is hangsúlyoznom kell, hogy a báró Nyáry J. által lebonyolított feltárás saját kora tudományos igényeinek messzemenően megfelelt, napjaink módszertani kívánalmait azonban érthető módon nem elégíti ki. A rendelkezésemre álló adatok sokszor bizonyultak kevésnek megalapozottabb következtetések levonásához.

A Leshegyen feltárt sírok leletanyaga, annak ellenére, hogy a temetkezések több mint fele (5/3) bolygatott volt, nagyon színesnek és gazdagnak mondható. Az első sírban megtalálható aranylemezekkel díszített süveg, a csontos íj, a veretes öv mind a férfi gazdagságára illetve magas rangjára engednek következtetni. Ugyanez figyelhető meg a második sírban nyugvó nő aranyozott ezüst tárgyait (rozettás veretek és szíjvégek, szügyelődíszek), arany fülesgombjait, hólyagos fejű fejcsigolyóját és görög feliratú csüngőjét

¹⁵⁵ A térkép lelőhelylistájához a F.É.K. vonatkozó részei adtak alapot (F.É.K. 1962).

¹⁵⁶ TOČIK 1968, 38–40.; TOČIK 1992, 168–177.

¹⁵⁷ GYÖRFFY 1998, 209.

vizsgálva is. A harmadik női temetkezésben kevesebb gazdagabbnak tartott tárgytypust találtak, bár ez betudható a bolygatásnak is. A negyedik és ötödik temetkezés esetében csupán olyan leletek kerültek elő, melyek arra utalnak, hogy a két sírban harcosok nyugodtak. Bolygatottságuk azonban pontosabb megítélésüket lehetetlenné teszi. A temető érdekessége, hogy mindegyik sírjába temettek lovat illetve, hogy az összes férfisírnak meghatározott temetkezés fegyvermellékletesnek minősül.

A negyedik és ötödik, bolygatott temetkezések szegényes leletanyaga (amennyiben az nem a sírrablás következménye!) nem azt bizonyítja, hogy az itt eltemetett „család” mindegyik tagját nemesfém-tárgyakkal helyezték a földbe. Ezek a férfiak meglévő mellkéleteik alapján inkább közrendű harcosoknak tűnnek. Az Újszentes-Elkerülő lelőhelyen előkerült három, nagyon szegényes mellékletű sírból álló temető esetében biztos, hogy teljesen feltárt, ám minden bizonnyal nem a gazdag kiscsaládi temetkezések kategóriájába sorolható.¹⁵⁸

A Piliny-Leshegyen előkerült indás-virágos veretes övgarnitúra, valamint a rozettás lószerszám garnitúrák párhuzamai is egyértelműen bizonyítják a térség Felső-Tisza-vidékkel fennálló szoros kapcsolatát. Ráadásul csakúgy, mint a Felső-Tisza-vidéken talált női síroknál, a tárgyalt temetőnél is megfigyelhető – legalábbis a második rozettás lószerszámú sír esetében – az a tendencia, mely szerint a térség nőtagjait kevesebb fém ruhadísszal, ugyanakkor gazdagon felékesített lószerszámmal temették el.

Összességében elmondható, hogy a báró Nyáry Jenő által 1871-ben megtalált, rövid idő alatt létesült sírcsoport az Ipoly környékén letelepedő, 10. századi magyar előkelők korai képviselőit rejtette.¹⁵⁹ Ahogy maga a báró írta: „itt honunk első alkotóinak sírjait látjuk fölfedezve”.¹⁶⁰ A Piliny-leshegyi temető publikálásában nem csupán a honfoglalás kori temetők szakszerű feltárásának kezdetét, hanem az egyes tárgytypusok részletesebb, tudományos igényű feldolgozásának kiindulópontját is üdvözölhetjük.

¹⁵⁸ GÁLL 2013, 502–504.

¹⁵⁹ RÉVÉSZ 1996a, 130.

¹⁶⁰ NYÁRY 1873, 24.

Irodalomjegyzék

- BÁLINT 1969
- BÁLINT Cs.: A honfoglalás kori lovastemetkezések néhány kérdése – Über die Pferdebestattungen der Landnahmezeit. *MFME* 1969/1, 107–114.
- BÁLINT 1970
- BÁLINT Cs.: A ló a pogány magyar hitvilágban – Le role cheval dans les représentations religieuses des Hungrois païens. *MFME* 1970/1, 31–43.
- BÁLINT 1971
- BÁLINT Cs.: A kutya a X-XII. századi magyar hitvilágban. *MFME* 1971/1, 305.
- BÁLINT 1974
- BÁLINT Cs.: A honfoglaláskori lovastemetkezések – Les tombes à ensevelissement de chevalchez les Hongrois du IXe–XIe siècles. *MFME* 1974/2, 85–108.
- CZEBE 1918
- CZEBE GY.: A pilini ezüst gomb (honfoglaláskori lelet) görög betűs felirata. *EPhK* 42 (1918), 454–456.
- CSALLÁNY 1905
- CSALLÁNY G.: Régi magyar emlékek a szentesi múzeumban. *ArtchÉrt* 25 (1905), 33–44.
- CS. SEBESTYÉN1930
- CS. SEBESTYÉN K.: Rejtélyes csontok népvándorláskori sírokban. *Dolg. Szeged* 6 (1930), 178–220.
- CS. SEBESTYÉN 1932
- CS. SEBESTYÉN K.: „Asagittis Hungarorum”. A magyarok íja és nyila. *Dolg. Szeged* 8 (1932), 167–255.

- DIENES 1956 DIENES I.: A bordányi (Csongrád m.) honfoglaló magyar asszony lószerszáma. *MFME* 1956, 36–54.
- DIENES 1966 DIENES I.: A honfoglaló magyarok lószerszámának néhány tanulsága. – Quelques enseignements tirés de l’harnachement des Hongrois conquérants. *ArchÉrt* 93 (1966), 208–234.
- DIENES 1972 DIENES I.: *A honfoglaló magyarok*. Budapest 1972.
- DÖVÉNYI 2010 DÖVÉNYI Z.: *Magyarország kistájainak katasztere*. Budapest 2010.
- F.É.K. 1962 FEHÉR G.–ÉRY K.–KRALOVÁNSZKY A.: *A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei*. [Régészeti Tanulmányok 2.] Budapest 1962.
- FETTICH 1931 FETTICH N.: Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához. *ArchÉrt* 45 (1931), 48–112.
- FODOR 2004 FODOR I.: A magyarok ősi vallásáról. *Vallástudományi Tanulmányok* 6 (2004), 1–32.
<http://silver.drk.hu/MVT/letolt/vt6.pdf>
Letöltés dátuma: 2014.02. 22. 22:18.
- GÁLL 2013 GÁLL E.: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői I–II*. [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 6. Szerk.: Kovács L.–Révész L.] Szeged 2013.

- GILLI 1999 GILLI, E.: I Materiali archeologici della raccolta Nyáry del Museo Civico Correr di Venezia. *Collezioni e Musei Archeologici del Veneto* 42. (1999), 137–141.
- GYÖRFFY 1998 GYÖRFFY GY.: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV.* Budapest 1998.
- HAMPEL 1900 HAMPEL J.: A honfoglalási kor hazai emlékei. In: *A magyar honfoglalás kútfoi.* Szerk.: Pauer Gy.–Szilágyi S. Budapest 1900, 507–826.
- HAMPEL 1907 HAMPEL J.: *Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről.* Budapest 1907.
- ISTVÁNOVITS 2003 ISTVÁNOVITS E.: *A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga. – Das landnahme und arpadenzeitliche Nachlassmaterial des Rétköz.* [Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 4. Szerk.: Kovács L.–Révész L.] Nyíregyháza 2003.
- JÁNOS 2009 JÁNOS J.: *Nógrád megye honfoglaláskori leletei.* [Kézirat] Budapest 2009.
- JÓSA 1900 JÓSA A.: Emlékek a honfoglalás korából. *ArchÉrt* 20 (1900), 214–224.
- KALICZ 1968 KALICZ, N.: *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn: Abriss der Geschichte des 19–16. Jahrhunderts v. u. Z.* [Arch. Hung. 45.] Budapest 1968.
- KILIAS 1971 KILIAS, R.: Puhatestűek. In: *Urania Állatvilág – Alsóbbrendű állatok.* Szerk.: Bíró S. Budapest 1971, 255–257.

- KISS 1983 KISS A.: *Baranya megye X–XI. századi sírleletei*. [Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga 1.] Budapest 1983.
- KOCSIS 2007 KOCSIS, L.: Central Paratethyan shark fauna (Ipolytarnóc, Hungary). *Geologica Carpathica* 58 (2007), 27–40.
- KOVÁCS 1970 KOVÁCS L.: A honfoglaló magyarok lándzsái és lándzsástemetkezésük – Die Lanzen der landnehmenden Ungarn und ihre Lanzenbestattung. *Alba Regia* 11 (1970), 81–108.
- KOVÁCS 1989a KOVÁCS, L.: *Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit. Archäologische Untersuchung der arabischen, byzantinischen, westeuropäischen und römischen Münzen aus dem Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts*. [FAH 19.] Budapest 1989.
- KOVÁCS 1989b KOVÁCS L.: A nagyhalász-zomborhegyi 10. századi magyar temetőrészlet. – Ungarischer Friedhofsteil von Nagyhalász-Zomborhegy aus dem 10. Jahrhundert. *CommArchHung* 1989, 165–176.
- KOVÁCS 2011 KOVÁCS L.: *A magyar kalandozások zsákmányáról – Über die Beute der ungarischen Streifzüge*. Budapest 2011.
- KOVÁCS 2013 KOVÁCS L.: A Kárpát-medence honfoglalás és kora Árpád-kori szállási és falusi temetői. Kitekintéssel az előzményekre. Vázlat. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei*. Szerk.: Révész L.–Wolf M. Szeged 2013, 511–604.

- KÜRTI 1996 KÜRTI B.: A honfoglaló magyar női viselet. In: *A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei*. Szerk.: Révész L.–Wolf M. Miskolc 1996, 148–161.
- LANGÓ 2007 LANGÓ P.: *Amit elrejt a föld... A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében*. Budapest 2007.
- LÁSZLÓ 1943 LÁSZLÓ GY.: *A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge*. [Arch. Hung. 27.] Budapest 1943.
- LÁSZLÓ 1944 LÁSZLÓ GY.: *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest 1944.
- MESTERHÁZY 1980 MESTERHÁZY K.: *Nemzeti szervezet és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál*. Budapest 1980.
- MESTERHÁZY 1998 MESTERHÁZY K.: Társadalmi struktúrák régészeti vizsgálata. – Die Archäologische Untersuchung der Gesellschaftlichen Strukturen. In: *Az Alföld társadalma*. Szerk.: Novák L. Nagykőrös 1998, 19–45.
- NAGY 1893a NAGY G.: A magyarhoni lovas sírok. *ArchÉrt* 13 (1893), 223–234.
- NAGY 1893b NAGY G.: A hunn-avar és magyar pogánykori sírleletek jellemzése. *ArchÉrt* 13 (1893), 313–323.
- NÉMETH 1973 NÉMETH P.: Előzetes jelentés a szabolcsi Árpád-kori megyeszékhely régészeti kutatásának első három esztendejéről. *ArchÉrt* 100 (1969–1971), 167–179.

NYÁRY 1873	NYÁRY J.: A pilini Leshegyen talált csontvázakról. <i>Arch. Közl.</i> 9 (1873), 16–25.
NYÁRY 1902	NYÁRY A.: Temető királyságunk első századából. <i>ArchÉrt</i> 22 (1902), 350–356.
NYÁRY 1904	NYÁRY A.: A pilinyi Árpádkori temető. <i>ArchÉrt</i> 24 (1904), 50–70.
PATAY 1957	PATAY P.: Adatok a nógrádi dombvidék 10–11. századi településtörténetéhez. <i>ArchÉrt</i> 84 (1957), 58–66.
RÉVÉSZ 1989	RÉVÉSZ L.: Lira alakú csatok a Kárpát-medencében. – Lyraförmige Schnallen im Karpaten-Becken. <i>HOMÉ</i> 27 (1989), 513–541.
RÉVÉSZ 1996a	RÉVÉSZ L.: <i>A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez – Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert.</i> [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1. Szerk.: Kovács L.–Révész L.] Miskolc 1996.
RÉVÉSZ 1996b	RÉVÉSZ L.: Piliny-Leshegy. In: „Őseinket felhozád...” <i>A honfoglaló magyarság.</i> Kiállítási katalógus. Szerk.: Fodor I.–Révész L.–Wolf M.–M. Nepper I. Budapest 1996, 403, 404.
RÉVÉSZ 1998	RÉVÉSZ L.: Szempontok a honfoglalás kori leletanyag időrendjének meghatározásához a keleti párhuzamok alapján. – Gesichtspunkte zur bestimmung der Chronologie der landnahmezeitlichen Funde aufgrund der

- östlichen Analogien. *MFME – StudArch* 4 (1998), 523–532.
- RÉVÉSZ 2001 RÉVÉSZ L.: *Aranyszántás Balotán. – Goldenes Ackerfeld in Balota*. Budapest–Kiskunhalas 2001.
- RÉVÉSZ 2011 RÉVÉSZ É.: A Piliny-leshegyi csüngő párhuzamai. *Ant. Tan.* 55 (2011), 111–117.
- SCHNEIDER 1967 SCHNEIDER, O.: *In C. Plini Secundi Naturalis historiae libros indices*. Hildesheim 1967.
- SELMECZI 2006 SELMECZI L.: „Istentül adattál édes szűz koronám”. Adatok a pártá történetéhez a Kárpát-medencében. *Ethnographia* 117/1. Budapest 2006.
- STRAUB 1999 STRAUB P.: A honfoglalás kori tegezcsontok időrendjéhez. *MFME – StudArch* 5 (1999), 409–422.
- SZABÓ 1955 SZABÓ K.: Honfoglalás kori párták. *FolArch* 7 (1955), 123–125.
- SZILÁGYI 2011 SZILÁGYI V.: Kerámia anyagvizsgálata. In: *Régészeti kézikönyv*. Főszerk.: Müller Róbert Budapest 2011, 493–504.
- SZŐKE 1962 SZŐKE B.: *A honfoglaló és a kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*. [Régészeti Tanulmányok 1.] Budapest 1962.
- SZŐKE–VÁNDOR 1987 SZŐKE B. M.–VÁNDOR L.: *Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője. – Arpadenzeitliche Gräberfeld von Pusztaszentlászló*. [FAH] Budapest 1987.

- SZÖLLÖSY 1995
SZÖLLÖSY G.: Mennyivel voltak jobb íjaik a honfoglaló magyaroknak, mint a korabeli Európa más népeinek? *Keletkutatás* 1995/ősz, 37–51.
- TOČIK 1968
TOČIK, A.: *Altmagyarische Gräberfelder in Südwestslowakei*. Bratislava 1968, 38–40.
- TOČIK 1992
TOČIK, A.: Materiály k dejinám južného Slovenska v 7.-14. storočí. *Študijné Zvesti* 28 (1992), 168–177.
- U. KÖHALMI 1972
U. KÖHALMI K.: *A steppék nomádja lóháton, fegyverben*. Budapest 1972.
- VÖRÖS 2013
VÖRÖS I.: Adatok a honfoglalás kori lovas temetkezésekhez. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei*. Szerk.: Révész L.–Wolf M. Szeged 2013, 321–336.
- ZICHY 1917
ZICHY I.: A honfoglalás kori tegez és keleti kapcsolatai. – Der Pfeilköcher der ungarischen Landnahmezeit und dessen Zusammenhang mit dem Orient. *Turán* 2 (1917), 152–165.

Rövidítések jegyzéke

Agria	Agria. Annales Musei Agriensis. Az egri Dobó István Vármúzeum évkönyve (Eger)
Alba Regia	Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis. Az István Király Múzeum Közleményei (Székesfehérvár)
Ant. Tan.	Antik Tanulmányok. A Magyar Ókortudományi Társaság folyóirata (Budapest)
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat tudományos folyóirata (Budapest)
Arch. Hung.	Archaeologiai Hungarica (Budapest)
Arch. Közl.	Archaeologiai Közlemények (Budapest)
ComArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
Dolg. Szeged	Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből (Szeged)
EPhK	Egyetemes Philologiai Közlöny. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága kiadványa
FAH	Fontes Archaeologici Hungariae (Budapest)
FolArch	Folia Archaeologica. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve. Annales Musei Nationalis Hungarici (Budapest)
HOMÉ	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc)
MFME	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
MFME–StudArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica (Szeged)